

1822 HALEP-ANTAKYA DEPREMİ VE BÖLGEYE ETKİLERİ

Ümit EKİN*

ÖZET

13 Ağustos 1822'de meydana gelen deprem Ölü Deniz Fayı ile Doğu Anadolu Fayı'nın kesişme noktasında bulunan başta Antakya olmak üzere Halep, Ayıntab gibi kentleri yerle bir etmiş, en az 20.000 kişinin ölümüne, birçok ev, cami, medrese ve köprüünün de yıkılmasına yol açmıştır. Depremi izleyen günlerde gerçekleşen artçı sarsıntılar ve baş gösteren salgın hastalıklar nedeniyle ölümler artmış, özellikle Halep'in nüfusunda büyük bir azalma olmuştur. Her ne kadar bölgedeki kentlerde ticari çıkarları ve temsilcileri bulunan İngiltere, Levant Şirketi aracılığıyla depreme maruz kalmış insanlara çeşitli aralıklarla yardımda bulunmuşsa da yapılan bu yardımlar yeterli olmamıştır. Deprem etkisi ileriki yıllarda da hissedilmiş, yıkılan kentler, ekonomik ve sosyal çalkantılar nedeniyle uzunca bir süre kendini toparlamamıştır

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Halep, Antakya, Deprem.

Kuzeydeki Avrasya ve güneydeki Afrika ve Arabistan plakalarının kesişme noktasında yer alan Anadolu plakası üzerinde on binlerce yıldır irili ufaklı pek çok deprem meydana gelmiştir. Tabii afetlerin en yıkıcısı olan depremlerle ilgili yazılı ve sözlü anlatılar, insanlığın bu olağanüstü güç karşısındaki çaresizliğine işaret etmektedir. Günümüze ulaşan bazı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, depreme maruz kalan insanlar bu

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / uekin@sakarya.edu.tr

fiziksel olayı bilimsel bir yöntemle açıklayamadıkları için ya ilahî bir nedene dayandırmışlar ya da günahlarının cezası olarak algılamışlardır¹.

17 Ağustos 1999 İzmit-Adapazarı ve 12 Kasım 1999 Düzce Deprem-leri'nden sonra deprem araştırmalarında gözle görülür bir artış olmuştur². Ancak bu araştırmaların çoğu Marmara Havzası, Kuzey Anadolu Fayı ve kısmen de Doğu Anadolu Fayı'nda meydana gelen depremler üzerinde odaklanmıştır. Görüldüğü kadarıyla ortaya konan çalışmaların büyük bir kısmı Türkiye sınırları içinde bulunan faylar ve bunların ürettiği dep-

¹ Örneğin Antik devir yazarlarından Amasyalı Strabon M.S. 18-19 yıllarında kaleme aldığı *Anadolu Coğrafyası* isimli eserinde, Anadolu halkının, depremlerin nedenini *Yersarsıcı*'ya yani *Deniz Tanrısı Poseidon*'a bağladıklarını ifade etmektedir (Yunus Langeranlı, "Ülkemizin Deprem Gerçeği, Tarihi Perspektif, Bugün ve Gelecek", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 57, Eylül-Ekim 1999, s. 51-53). Bizanslılar ise depremin, dine aykırılıkları nedeniyle Yahudiler yüzünden gerçekleştiğine veya insanların günahlarından nedamet getirmeleri için Tanrı tarafından gönderildiğine inanmaktaydılar (Frank Vercleyen, "Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde Etki", çev. Fedâ Şamil Arık, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (AÜDTCFD)*, XIX/30, Ankara 1998, s. 301-302). Osmanlılarda da benzer şekilde, insanların işledikleri günahlar ve yaptıkları zulümlerin karşılığı olmak üzere (Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcüt-Tevârih*, İstanbul 1279, s. 132-134) ya da ulû'l-emre itaatsizlik nedeniyle ("... bu misillü terbiye-yi Rabbâniyye Allah'ın emr ve rızâsına muhâlefet ve fermân-ı hazret-i ulû'l-emre adem-i itâ'atın âsâr-ı mücâzâtı olduğu..." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hatt-ı Hümayûn (HH), nr. 37098.) Allah tarafından depremle cezalandırıldıklarını düşünenler bulunmaktaydı.

² Bu depremlerin öncesindeki araştırmalar daha ziyade deprem bilimciler tarafından yapılmış olmakla birlikte sonrasındaki çalışmalar deprem bilimcilerin yanı sıra tarihçiler, sosyologlar, edebiyatçılar gibi pek çok disipline mensup araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle 17 Ağustos Depremi'nin ardından birçok süreli yayın deprem özel sayısı çıkarmış, çeşitli kuruluş ve üniversitelerde seminerler düzenlenmiş, yeni yeni kitaplar yayımlanmıştır. Örneğin bkz. *Cogito Deprem Özel Sayısı*, Sayı 20, İstanbul 1999; *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 57, Eylül-Ekim 1999; Elizabeth Zachariadou (Editör), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001; Nurcan Abacı (Editör), *Bursa ve Yöresinin Depremelliği ve Deprem Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 2001; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, Bildiriler*, İstanbul 2002; Mehmet Genç-Mehmet Mazak, *İstanbul Depremleri, Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi*, İğdaş Kültür Yayınları, İstanbul 2001; *Yol Kültürü, Deprem Özel Sayısı*, Sayı 6-7, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2000; Nesimi Yazıcı, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi*, Ankara 2003.

remlerle ilgilidir. Bununla birlikte, Türkiye’de meydana gelen depremleri sadece bu coğrafyada bulunan faylarla açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü Doğu Anadolu Fayı örneğinde olduğu gibi bu fay Ölü Deniz Fay sistemine bağlıdır ve Ölü Deniz Fayı boyunca kuzey-kuzeydoğuya hareket eden Arap plakası Doğu Anadolu Fayı ve Kuzey Anadolu Fayı’na baskı altında tutmaktadır³. Dolayısıyla özellikle Doğu Anadolu Fayı’nda meydana gelen depremleri tam olarak kavrayabilmek için bugün Türkiye sınırları dışında bulunan ama daha önce Osmanlı topraklarında yer alan bölgelerdeki depremleri de incelemek bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır⁴.

Deprem riskini daha iyi kavrayabilmenin anahtarlarından biri olan tarihsel depremleri çalışmanın iki önemli nedeni bulunmaktadır: Bunlardan ilki, depremin büyüklüğünü ölçen sismograf adlı aletin yaklaşık 100 yıl önce kullanmaya başlanmasıdır. 1900 yılından itibaren deprem tehlikesi bulunan yerlerde sismograf ağının kurulmaya başlanması dünyada ilk kez depremlerin aletsel olarak ölçülebilme imkânını sağlamıştır. Aynı sistemin Türkiye’de modern ve güvenilir bir şekilde yürütülebilmesi ise 1975 sonrasına denk gelmektedir⁵. Sismografin oldukça geç bir tarihte kullanılması tarihsel kayıtlara başvurmanın ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

³ Erdal Herece, “Doğu Anadolu Fayı”, 56. Jeoloji Kurultayı’nda Konferans Olarak Sunulan Yayınlanmamış Bildiri, s. 7. Bu çalışmanın bir nüshasını gönderen Sayın Herece’ye teşekkür ederim.

⁴ Büyük can kaybı ve yıkımlara neden olan tektonik hareketlerin sistematik bir yöntemle çalışılması oldukça önemlidir. Tarihsel verileri kullanarak belirli bir bölgede meydana gelmiş geçmiş depremlerin büyüklüğünü ortaya çıkarmak, aktif olduğu bilinen büyük tektonik yapıların teyit edilmesini, sismik hareketlerin gruplandırılmasını veya hangi aralıklarla gerçekleştiğini, o bölgedeki deprem tehlikesini anlamayı kolaylaştırır ve alınacak önlemlere de ışık tutabilir (N. N. Ambraseys-C. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, A Historical Review, 1500-1800*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 33-34). Eğer bir fay kuşağı üzerinde, son jeolojik dönemlerde oluşan depremlerin sıklığı belirlenebilirse, gelecekte o fay üzerinde ortaya çıkabilecek depremlerin olabilirliğinin derecesi, yani deprem tehlikesi de tahmin edilebilir (Yunus Langeranlı, *a.g.m.*, s. 53-54). Gelecekte meydana gelmesi muhtemel depremlerin yer, zaman ve büyüklüklerini saptamanın veya tahmin etmenin –en azından şu an için– bilinen tek yolu geçmişte olmuş depremlere ait verilerin doğru değerlendirilmesinden geçmektedir.

⁵ Erdal Herece, *a.g.m.*, s. 8.

İkinci neden ise sismograf kayıtlarının niteliğiyle ilgilidir. Bu alet, deprem yoğunluğunu ölçmekle birlikte depremin meydana geldiği bölgedeki tahribatı ortaya koyamaz. Bundan ötürü tarihsel kayıtlar, sismografların “makrosismik gözlemler” olarak tanımladıkları depremin binalar ve doğa üzerindeki etkilerini de betimleyebilme olanağına sahiptir⁶.

Tarihsel kayıtlar açısından Türkiye’deki arşivlerin oldukça zengin olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı kaynaklarının tek başına tarihsel bir depremi resmetmesi beklenmemelidir. Bu konuda çalışanlar konsolos raporları, seyahatnameler ve ilgili dönemin gazete haberleri gibi farklı kaynakları da kullanmalıdır.

Deprem kataloglarının önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Farklı disiplinlere mensup bilim adamlarının katkılarıyla hazırlanmış kataloglar yeni açılımlar sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında geçmişte meydana gelmiş depremler üzerine çalışmak isteyen tarihçilerin ilk önce bir depremin davranış ve etkilerini anlayabilmesi için sismologlara gerekli olan temel bilgilere vakıf olması gerekmektedir. İkinci olarak, herhangi bir depremle ilgili bir tarihçinin deprem bilimcilere sağlayacağı veriler mümkün olduğu kadar açıklayıcı olmalıdır. Buna göre deprem sırasında meydana gelen öncü, ana ve artçı şoklar kesin olarak tespit edilebilmeli, hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde depremin oluş yeri ve asıl tahribat yaptığı yer ortaya konulabilmelidir⁷. Çünkü bazen depremin merkez üssüne uzak yerlerde bile, kendiliğinden yıkılabilecek kadar köhne binalar küçük bir sarsıntıyla çökebilir ve kayıtlara geçmiş bu bilgi dikkatsizce kullanıldığında depremin büyüklüğü ya da şiddeti⁸ konusunda yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir.

⁶ Caroline Finkel, “A Consideration of The Sources for The Historical Seismicity of Anatolia”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, Bildiriler*, İstanbul 2002, s. 278-279.

⁷ C. Finkel, *a.g.m.*, s. 280-282.

⁸ Bir depremin gücü, şiddet ve büyüklük (magnitüd) olmak üzere iki yolla ölçülmektedir. *Şiddet*, depremin insanlar, yapılar ve doğa üzerinde ne kadar zarar verdiğini saptayan bir ölçüdür. Bir deprem meydana geldiğinde herhangi bir noktadaki şiddetini belirlemek için o bölgede oluşan etkiler gözlenir. Yapılan gözlemler *Mercalli* ve *Medvedev-Sponheur-Karnik* adlarındaki Şiddet Cevellerine göre değerlendirilir. Her ikisinde de XII şiddet derecesi bulunmaktadır. *Büyüklik* ise depremler ortaya çıkan enerjinin ölçülmesidir. Enerjinin doğrudan doğruya ölçülmesi mümkün olmadığından Amerikalı bilim adamı Prof. Richter tarafından 1930 yılında geliştirilen bir yön-

Bu makalenin konusunu oluşturan 1822 Halep Depremi, yukarıda belirtilen ilkeler göz önüne alınarak deprem bilimcilere sağlam veriler sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Burada ayrıca depremin, etkili olduğu bölgelerde yarattığı sosyal, ekonomik ve demografik değişimler de irdelenecektir.

Bahsedilen deprem Antakya, Halep ve Ayıntab ile civardaki kasaba ve köyleri harabeye çevirmiştir. Adı geçen yerler Doğu Anadolu Fayı ve Ölü Deniz Fayı'nın kesişme noktasında veya yakınlarında yer almaktadır. Arabistan plakasından Anadolu plakasını ayıran Doğu Anadolu Fayı, kuzeydoğudaki Karlıova'dan başlamakta ve 580 km. boyunca Güneydoğudaki Antakya'ya doğru uzanmaktadır. Doğu Anadolu Fayı'nın Karlıova ile Antakya arasında her bir depremde kırılması beklenen bölümleri (segment) şu istikameti izlemektedir: Karlıova-Bingöl-Palu-Hazar Gölü-Doğanyol (Kefendiz)-Sincik-Çelikhan-Gölbaşı-Türkoğlu-Antakya ve Amik Çöküntü Havzası⁹.

Ölü Deniz Fayı'nın Lübnan'daki kısmına *Yammouneh Fayı* adı verilmektedir ve bu fay Şam'ın batısından denize paralel olarak kuzeye doğru ilerlemektedir. Bu fayın kuzey uzantısı ise Antakya'nın doğusundan Kuzeybatı Suriye'ye uzanmaktadır ve 200 km. uzunluğundaki bu kırık *Gharb Fayı* olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere Doğu Anadolu Fayı'nın güney ucu ile Ölü Deniz Fayı'nın uzantısı olan Gharb Fayı Antakya civarında kesişmektedir. Bu kesişme noktası Antakya'nın hemen yakınında olmakla birlikte, ürettiği depremlerin bölgedeki Halep ve Gaziantep'in yanı sıra diğer yerleşim yerlerini de etkilemesi kaçınılmazdır. Nitekim Ölü Deniz Fayı ile Doğu Anadolu Fayı'nın bağlantılı olduğu mıntıkada tarih boyunca sayısız sismik aktivite meydana gelmiştir. Bu bölgede olan pek çok deprem Ölü Deniz Fayı'nın Doğu Anadolu Fayı'nın devamı olduğunu göstermektedir¹⁰.

temle depremlerin aletsel ölçüsü olan büyüklük tanımlanabilmiştir. Halk arasında aynı şeylermiş gibi görüne de şiddet ve büyüklük terimlerinin karıştırılmaması gerekir (Şule Öngel, "Deprem Nedir?", *İsfalt Yol Kültürü Deprem Özel Sayısı*, Sayı 6-7, İstanbul 2000, s. 315-316; İbrahim Sönmez, "Deprem Sözlüğü", *İsfalt Yol Kültürü Deprem Özel Sayısı*, Sayı 6-7, İstanbul 2000, s. 326-327.

⁹ Erdal Herece, *a.g.m.*, s. 1, 5.

¹⁰ Erdal Herece, *a.g.m.*, s. 2-9.

Depremın gerekleŖtiđi tarih ve saat konusunda kaynaklar birbirleriyle eliŖmektedir. 1981 yılında yayımlanan bir katalogda¹¹, tamamen batılı kaynaklara ve baŖka kataloglara dayanarak 1822 yılında bu bölgede gerekleŖen iki depremden bahsedilmektedir: İlki 13 Ağustos'ta akŖam saatlerinde vuku bulmuŖ ve Antakya, İskenderun, Kilis, Halep ve Lazkiye'yi etkilemiŖtir. İkincisi ise sadece Halep'te yıkıma neden olduğu belirtilen 2 Eylül tarihli olanıdır. Bu depremin tam olarak hangi saatte meydana geldiği açıklanmamıŖ ve öncekinin artısı olabileceğinin belirtilmesiyle yetinilmiŖtir.

Her üçü de Doğu Anadolu Fayı ve Ölü Deniz Fayı üzerine yaptığu araŖtırmalarıyla tanınan Erdal Herece¹² ve N. N. Ambraseys ile Muawia Barazangi de aynı tarihe iŖaret etmektedirler¹³. Deprem sırasında bölgede bulunan İngiliz konsolosu Edward Barker ise depremin 13 Ağustos 1822'de akŖam saat 10.30'da gerekleŖtiđini ifade etmektedir¹⁴.

BaŖbakanlık Osmanlı ArŖivi'nde ve Ŗer'iyye Sicilleri'nde bulunan bazı belgeler ile kimi tarih kitapları hem yukarıdakinden hem de birbirlerinden farklı tarihlerden bahsetmektedirler. Belgelerin bir kısmında depremin 15 Ağustos 1822 (27 Zilkade 1237) tarihinde gece saat ikibuukta¹⁵, bir kısmında ise 14 Ağustos 1822 (26 Zilkade 1237) tarihinde gece saat 3 sularında¹⁶ gerekleŖtiđi belirtilmektedir. Bu dönemi konu edinen

¹¹ H. Soysal, S. Sipahiođlu, D. Kolak, Y. Altınok, *Türkiye ve evresinin Tarihsel Deprem Katalođu* (M.Ö. 2100-M.S. 1900), Tübitak Yayınları, İstanbul 1981, s. 49.

¹² Erdal Herece, *a.g.m.*, s. 10.

¹³ N. N. Ambraseys-Muawia Barazangi, "The 1759 Earthquake in the Beka Valley: Implications for Earthquake Hazard Assessment in the Eastern Mediterranean Region", *Journal of Geophysical Research*, 94/B4 (Nisan 1989), s. 4010.

¹⁴ Edward Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultans of Turkey*, London 1876, I, 321. Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesindeki bir haberde de aynı tarihe iŖaret edilmektedir. *Austrian Observer* gazetesine dayandırılarak verilen haberde, İstanbul'dan gelen 3 Eylül tarihli mektuptan, ilk ve büyük yıkıcı Ŗokun 13 Ağustos günü akŖamüzeri saat 10 civarında vuku bulduğunun öğrenildiği okuyuculara duyurulmaktadır (5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2).

¹⁵ "... bin iki yüz otuz yedi senesi zilka'desinin yirmi yedinci gicesi sâ'at ikibuukda..." (Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin, *Gaziantep Ŗer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep Kültür Derneđi Yayınları, Gaziantep 1970, s. 121; BOA, HH, nr. 26272-A, B, C ve D; nr. 16803).

¹⁶ Aynı koleksiyondaki belgelerden birinde depremin tam saati gece 3'ü 10 gee olarak verilmektedir (BOA, HH, nr. 37098-B).

Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin eserinde ve *Tarih-i Cevdet*'te ise 24 Ağustos 1822 (6 Zilhicce 1237) tarihi, depremin olduğu gün olarak gösterilmektedir¹⁷. Görüldüğü üzere Halep, Antakya, Ayıntab ve havalisinde 13, 14 ve 15 Ağustos günlerinde üç ayrı deprem gerçekleşmiş gibi bir manzara ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ve uluslararası ticaret açısından önemli bir merkez konumundaki Halep'te bulunan İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin konsolosları¹⁸ ısrarlı bir şekilde 13 Ağustos tarihi üzerinde durmaktadır. Osmanlı belgelerinde ise 14 ve 15 Ağustos tarihlerinden bahsedildiği görülmektedir. Osmanlı kayıtlarının hem birbirleriyle hem de batılı kaynaklarla çelişmesi bir yazım hatasından mı yoksa kullanılan takvimler arasındaki farktan mı kaynaklanmaktadır? Öncelikle bu sorunun yanıtlanması gerekmektedir.

Geleneksel saate göre günün başlangıcı göz önüne alındığında bütün sorun çözüme kavuşmaktadır. Alaturka saat olarak da bilinen geleneksel saatte (ezanî saat, gurubî saat) gün, güneşin batışıyla başlar ve bir sonraki güneş batışına değin sürer. Bir günü oluşturan iki güneş batışı arasındaki zaman dilimi iki adet 12 saate ayrılır. Güneşin batışı yıl içinde sürekli değiştiğinden saatlerin günbegün ayarlanması gerekir ve ifade edilen saat

¹⁷ "... Halebü's-şehbâda mâh-ı zilhiccenin altıncı erbi'a gecesi sâ'at üç kararlarında..." (Sahhaflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle)* 1237-1241/1821-1826, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 118; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet, Osmanlı Tarihi*, sad. Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, VI, 2854).

¹⁸ Avrupa ülkelerinin ve tüccarlarının bu şehre yönelik ilgisi oldukça erken tarihlerde başlamıştır. Halep'in bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmasını sağlayan olay, Memluklerin 1375'te Kilikya Krallığı'nı ele geçirmesinin ardından Asya mallarını Akdeniz'e taşıyan tüccarların rotalarını bu şehre çevirmesi oldu. Şehrin geniş ticaret ağı açısından değerini fark eden Venedik senatosu kısa bir süre sonra, XIV. yüzyılın sonlarında Halep'e bir konsolos vekili atadı. 1422'de de tam bir konsolosluk hâline getirildi. Aynı ilgi Osmanlıların bölgeyi fethinden sonra da devam etti. Venedik'in yanı sıra diğer Avrupa ülkeleri de bu şehirde temsilcilikler açmaya başladılar. 1557'de Fransızlar 1586'da İngilizler ve 1613'te de Felemenkliler tarafından konsolosluklar kuruldu. Daha sonraki yıllarda onları Toskana, Napoli, Avusturya, Sicilya, Rusya, İsveç, Prusya ve Birleşik Devletler'in temsilcilikleri izledi (Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 19-87).

kesin değil yaklaşıktır¹⁹. Bu durumda belgelerde geçen 26 Zilkade 1237 tarihinin 13 Ağustos 1822'ye denk geldiği ortaya çıkmaktadır. Güneş Halep'te 13 Ağustos'ta yaklaşık olarak 18.40'ta batmaktadır ve belgelerin tümünde alaturka saate göre gece saat 3 raddelerinde depremin olduğu belirtilmektedir. Bu da Barker'in ifadesine paralel olarak depremin 22.00-22.30 sıralarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. 27 Zilkade tarihine belgelerde rastlanıyor olmasının neden ya da nedenlerine gelince ya bir artçı sarsıntıyla karıştırılmakta (ki başka kaynaklar bu tarihte bir artçı sarsıntıdan bahsetmemektedir) ya da bir yazım yanlışından kaynaklanıyor olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli metropollerinden biri olan Halep, deprem öncesinde ticari canlılığı ve olağanüstü nüfusuyla göz kamaştırmaktaydı. Ancak deprem, zarif köşkler ve zengin ticarethanelerle dolu bu şehri ve çevredeki kentleri kısa sürede harabeye çevirdi. Depremin etkili olduğu Halep, Antakya ve Ayıntab gibi kentlerin yöneticilerinin merkeze göndermiş olduğu yazılardan ve bölgedeki İngiltere ve Fransa konsoloslarının rapor ve mektuplarından belli ölçülerde de olsa olayın nasıl gerçekleştiğini öğrenmek mümkün olabilmektedir. Örneğin, Halep Muhafızı olarak şehirde bulunan El-Hac Behram Paşa, deprem sırasında ve sonrasında yaşananları olabildiğince canlı bir şekilde betimlemektedir. O, görevini yerine getirmekte tereddüt etmeyen bir devlet görevlisi olduğunu üstlerine kanıtlamak arzusuyla kaleme alınmış gibi görünen arzında, her ne kadar daha çok güvenlik ve yağma ile ilgili konulara değinse de depremin boyutlarını anlatmaktan da geri kalmamaktadır. Şeyh Bekir denilen yerde ikamet etmekte iken depremi yaşayan Behram Paşa'ya göre deprem o kadar korkunçtur ki babanın oğlunu, annenin kızını tanıyamayacak derecede büyük kargaşaya neden olmuştur²⁰. Deprem olur olmaz vaziyeti anlamak amacıyla emrindeki görevlileri ellerinde meşalelerle şehrin içlerine gönderen Paşa, canlarını kurtarmak için sağa sola kaçışan insanların yarattığı hengâme nedeniyle bunun mümkün olmadığını bil-

¹⁹ Safiye Kıranlar, "Uluslar Arası Saatin Kabul Edilmesi ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (The Journal of Turkish Cultural Studies)*, Sayı 15, İstanbul 2006, s. 68.

²⁰ BOA, HH, nr. 37098-A.

dirmektedir²¹. Behram Paşa gibi durumu İstanbul'a rapor eden Halep kadısı da benzer şeyler söylemektedir. Halep kadısı Kethüdâzâde Mehmet Arif'in ifadelerinden, binlerce Müslüman, gayrimüslim, kadın, erkek ve çocuğun öldüğü, şehirdeki binaların en az dörtte üçünün yıkıldığı, ahali-i beldenin feryat ve figanlarının göğe çıkıp yerde yankı bulduğu, perişan hâldeki bu insanların birbirlerine sığınarak güvenli bir yer bulmak için şehirden kaçıştıkları anlaşılmaktadır²².

Halep'teki Fransız Konsolosluğu'nun tercümanlarından biri ilk sarsıntıyı sağ salim atlatmış olmasına rağmen artçıların sıklığından ve şiddetinden umutsuzluğa kapılarak şöyle yazmıştı: "... yeraltından sesler geldi, hemen ardından da herkesi dehşete düşüren bir sarsıntı. Kâğıda döktüğüm ayrıntılar asla gün yüzü göremeyecek; sadece babam ve bazı dostlarım o korkunç felaket sırasında ne durumda olduğumu bilsinler diye derledim bunları. Ana şoktan sonra çok yüksek duvarlarla çevrili daracık bir avluya çekildik. Yer hiç durmadan 15 dakikada bir hareketleniyordu. Her sarsıntıda duvarlar başımıza doğru eğiliyor ve iç taraflarının yarılıp yarılıp kapandığını görüyorduk. Üstlerinden kopan taşlar ayaklarımıza doğru yuvarlanıyordu..."²³.

Depremi yaşayan bir başka Fransız görevlinin gözlemleri de benzer ifadeler içermektedir. Sarsıntılara *Halep Bahçesinde* yakalanan bahsi geçen raporun sahibi, ölümden kendini altına attığı bir kemer sayesinde kurtulmuştu²⁴.

Deprem nedeniyle Halep'te ve depreme maruz kalan şehir ve köylerde 20.000 civarında insan ölmüş olmalıdır. Halep'ten İstanbul'a gönderilen arzlarda birbirleriyle çelişen rakamlara rastlanmaktadır. Depremin ertesi gününde tutulan bir kayıta 8-10.000²⁵, bir sonrakinde 15.000²⁶, bir başkasında ise 20.000 rakamı²⁷ telaffuz edilmektedir²⁸. Osmanlı yönetimi o

²¹ BOA, HH, nr. 37098.

²² BOA, HH, nr. 37098-B.

²³ Jean Vogt, "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik, Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, s. 17.

²⁴ Jean Vogt, *a.g.m.*, s. 25.

²⁵ BOA, HH, nr. 37098.

²⁶ BOA, HH, nr. 37098-C.

²⁷ BOA, HH, nr. 37098-A.

tarihe kadar modern anlamda bir nüfus sayımı yapmadığı için şehrin nüfusu tam olarak bilinmemekte ve depremden sonra kaç kişinin öldüğüne dair herhangi bir çalışma yürütülmediğinden²⁹ bahsedilen sayıların gerçeği ne derece yansıttığı hususunda kuşku bulunmaktadır. Bununla birlikte Barker da 20.000 kişinin öldüğünü ifade etmektedir.

Kayıplara dair bir başka sayı da kenti depremden oldukça geç sayılabilecek bir tarihte ziyaret etmiş olan Polonyalı haham David D'Beth Hillel tarafından aktarılmıştır. Seyyahın ifadesine göre ölenlerin sayısı 50.000'dir³⁰. Ancak şehre depremden 8 yıl sonra gelmiş olan Polonyalı seyyahın verdiği bu rakam oldukça abartılı görünmektedir ve ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

İlk şok sırasında bazı yüksek rütbeli devlet görevlileri ile çeşitli Avrupa ülkelerinin temsilcilerinin öldüğü görülmektedir. Bunlardan ilki Halep Kalesi'nin içinde askerleriyle birlikte canından olan Mustafa Paşa'dır³¹. Bundan başka ölenler arasında Avusturya Balyosu da bulunmaktadır³². Kraliyet Genel Konsolosu Esdras Von Piccotto ise oldukça

²⁸ Daniel Panzac, en az 12.000 kişinin öldüğünü bildirmektedir (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 5).

²⁹ Bunun bölge için bilinen tek istisnası arkalarında varis bırakmadan ölenlerin terekeleriyle ilgilidir. Depremde ölenlerden varisi olmayanların malları hazineye kaldığından devlet, gerekli işlemleri yapmak için bölgeye bazı görevliler yollamıştı. Örneğin, Halep'teki tereke işlerini halletmek amacıyla eski Yeniçeri efendisi Hamdi Efendi görevlendirilmiş, buradaki çalışmalarını tamamladıktan sonra aynı amaçla Ayıntab'a gitmesi istenmişti (BOA, HH, nr. 16803). Bu uygulamanın yapılacağına dair Ayıntab'a gönderilen fermanda, depremden ölenlerin yetim ve mirasçılarının belirlenmesi, mal ve eşyalarının varislerine teslim edilmesi, çocuksuz ve mirasçı bırakmaksızın ölenlerin terekelerinin hazineye aktarılması gerektiği bildirilmektedir (Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, s. 121-122). Bu sayımın yapılmasındaki amaç, depremden ölenlerin tamamının sayımının yapılması değil, sadece devlet hazinesine gelir getirmesi umulan varissiz ölenlerin muhalefatının eksilmesine ya da kaybolmasına mahal vermeden bir an önce denetim altına alınmasıdır. Halkın devlete karşı yükümlülüklerinin yerine getirilmesi söz konusu olduğunda bile genel bir sayımın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Erzurum ve Şam orduları mürettebatı için Halep ve Ayıntab civarından istenen mübayaa zehayiri vs., ahalinin perişan olması ve artçı sarsıntuların henüz bitmemiş olmasından ötürü toplanamamıştı (BOA, HH, nr. 20674; nr. 27262-A, B ve D).

³⁰ Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *a.g.e.*, s. 71.

³¹ BOA, HH, nr. 37098-A.

³² "...Nemçe Balyosu cümle avanesiyle helâk..." (BOA, HH, nr. 37098).

dramatik bir şekilde ölmüştür. Konsolos, kendi evinin yıkıntıları altında kalma tehlikesinden kurtulduktan sonra, aile fertlerinden bir kısmını şehrin çıkış kapısına göndermiş ancak bir hanın yanından geçerken bir artçı sarsıntı meydana gelmiş ve bir duvarın üzerlerine çökmesi nedeniyle yanındakilerle beraber can vermiştir³³.

Bu arada İstanbul'dan gönderilen 4 Ekim 1822 tarihli bir mektuba dayandırılarak yapılan bir haberde Halep'teki Fransız Konsolosu ile Fransız çevirmenlerin felaketten sağ olarak kurtuldukları duyurulmaktadır³⁴.

Deprem nedeniyle Halep'te meydana gelen yıkım söz konusu olduğunda binaların çoğu ve birçok cami minareleriyle beraber yıkıldı şeklinde genel ifadeler kullanılmaktadır. Şehrin neresinde, hangi binaların yıkıldığı hakkında ayrıntılı bir döküme henüz rastlanılmamış olmakla birlikte, merkeze gönderilen raporlardan ve Barker'ın anlattıklarından bazı kısmî gözlemler elde etmek mümkün olabilmektedir. Bu durum, depremden en az Halep kadar etkilenmiş olan Antakya, Ayıntab, Lazkiye, Trablusşam ve Maarratünnuman kentleri için de geçerlidir.

Yaklaşık 10-12 saniye süren depremde Halep Kalesi'ni çevreleyen duvarların önemli bir kısmı yıkılmış ve buradaki toprak yıkıntıları altında kalmış³⁵, iç kalenin duvarlarının da bir kısmı çökmüştü³⁶. Şehirdeki evlerin dörtte üçü³⁷ ile pek çok medrese, çarşı, cami, han, hamam ve köprü³⁸ de

³³ *The Times*, 5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2.

³⁴ *The Times*, 8 Ekim 1822, Sayı 11684, s. 2.

³⁵ BOA, HH, nr. 37098 A ve C.

³⁶ BOA, HH, nr. 37098.

³⁷ BOA, HH, nr. 37098 B. *The Times* gazetesindeki habere göre ise şehirdeki evlerin üçte ikisi harabe hâline gelmişti (5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2).

³⁸ Depremden kısa bir süre önce Halep muhafazası ile görevlendirilen Anadolu Valisi Hasan Paşa'nın İstanbul'a göndermiş olduğu arz, deprem bölgesindeki köprü ve yolların durumunu gözler önüne sermektedir. Buna göre, görev bölgesi olan Halep'e gitmek üzere Kütahya'dan hareket eden Hasan Paşa ve beraberindekiler Adana'ya ulaşmadan 1 gün önce deprem olmuş, Adana ve Antakya arasındaki yol ve geçitler bozulduğundan ulaşım güçlükle sağlanabilmişti. Hatta Asi Nehri ve onun bir kolunu oluşturan Karasu üzerindeki Cısr-i Cedîd ve Cısr-i Murad Paşa tamamen yıkılmış olduğundan bu suları binbir güçlükle bulunabilen kayıklarla geçmek zorunda kalmışlardı. Her birinde 2'şer, 3'er gün oyalandıklarından epey bir gecikme yaşanmış ve Halep'e ancak zilhiccenin 11. günü (29 Ağustos 1822) ulaşabilmişlerdi (BOA, HH, nr. 35560-A ve B).

yıkılmıştı³⁹. Bütün bunlara rağmen bölgedeki bazı tarihî yapılar depremden etkilenmemişti. Bunlardan biri haçlılar döneminden kalma Halep'teki Ulucamii'nin minaresidir⁴⁰.

Üzerinden 8 yıl geçtikten sonra bile depremin Halep'te yarattığı tahribatın izleri canlı olarak durmaktadır. Cellier'in ifadesine göre *Hapishane Kapısı* adı verilen kapının tonozlarından ve duvarlarından geriye kalanlar, çatlaklarla dolu ve her an yıkılacak gibi durmaktaydılar. Fransız Konsolosluğu binasının durumu da pek farklı değildi. Depremden beri yarılmış tavanların ve çatlak duvarların içine girmeye cesaret eden kimse olmamıştı. Her taraf, evler, köşkler yıkıntı hâlinde bulunmaktaydı ve kimsenin molozları kaldırmaya niyeti yoktu⁴¹.

Bir Fransız gemisinin kaptanının bildirdiğine göre, deprem esnasında Kıbrıs yakınlarında denizden iki kaya parçası yükselmişti. Bahsedilen kayalar aşağı yukarı Halep ile aynı enlem üzerinde bulunmaktaydı⁴². Sarsıntılar denizde de şiddetli bir şekilde hissedilmiş ve bazı gemiler alabora olmuştu. Toprak üstünde derin yarıklar oluşmamasına rağmen yer yer ufak-tefek çatlaklara rastlanabiliyordu. Bu çatlaklardan kısa süreliğine su fışkırmıştı. Gökyüzünün durumunda önemli bir değişiklik oluştuğuna dair herhangi bir bilgi⁴³ ulaşmamıştır⁴⁴. Bunlardan başka tabiatta meydana gelen değişikliklere Asi Nehri'nin 10 dakikalığına akmadığını ve suyunun kesildiğini eklemek gerekmektedir⁴⁵.

³⁹ Abdül-Fettah Revvâs Kal'acı, *Halebü'l-Kadime ve'l-Hadise Esmauha ve Hükkâmuha ve Ahdesuha ve Esvâkuha ve Ahyâuha*, Beyrut 1982, s. 402'den naklen Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ 2004, s. 31-32.

⁴⁰ E. Barker, *a.g.e.*, I, 323.

⁴¹ Jean Vogt, *a.g.m.*, s. 32.

⁴² *The Times*, 5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2.

⁴³ Oysa deprem gecesı yeraltından sesler işitilmesinden bir dakika sonra gökyüzünün kıvıla dönüştüğüne dair bazı bilgiler de mevcuttur (Mehmed Es'ad Efendi, *a.g.e.*, s. 118).

⁴⁴ E. Barker, *a.g.e.*, I, 322.

⁴⁵ Bu bilgiye *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi*'nde rastlanmaktadır. Daha önce de işaret edildiği üzere depremin 24 Ağustos'ta gerçekleştiğini belirten müellif, ya depremin tarihini yanlış aktarmış ya da artçılardan biriyle karıştırmıştır. Nitekim Hicri takvime göre 6 Zilhicce gecesı saat 3 sıralarında depremin olduğunu ifade eden Vak'anüvis Es'ad Efendi, Asi Nehri'nin suyunun kesildiği haberinin kendisine zil-

Depremın etkili olduğu alan çok geniş olduğu için Doğu Anadolu Fay hattı üzerindeki birçok şehir de Halep ile aynı kaderi paylaşmıştı. Bu şehirlerden biri Ayıntab'dır. Ayıntab'ın başına gelenler hakkındaki en detaylı bilgiler, ödemekle yükümlü oldukları vergilerin ertelenmesi amacıyla şehrin dizdarı, serdarı, mütesellimi ve eski miralayı ve ileri gelenlerinin imzaları bulunan ve İstanbul'a gönderdikleri çeşitli arzlardan edinilmektedir. Bu belgelerde de "nice nice canlar helak oldu" şeklinde genel ifadeler kullanılmakta, kaç kişinin öldüğü veya ne kadar binanın yıkıldığı hususunda ayrıntılı sayıları içeren dökümler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Ayıntab'ın da depremden en az Halep kadar etkilendiği anlaşılmaktadır. Belgelere göre şehirdeki birçok medrese, mescit, cami, minare ve ev yıkılmış, çok sayıda insan hayvanlarıyla ölmüş ya da yaralanmış, ayakta kalabilen evler ise oturulamaz hâle geldiğinden halk şehirden kaçarak açık arazide çadırlarda yaşamaya başlamıştır. Kalenin içindeki burçlar ve duvarlar yıkılmış, buradaki evler de aynı akıbete uğramıştır. Deprem, Ayıntab'da olduğu kadar köylerinde de tahribata yol açmıştır⁴⁶.

Deprem alanındaki Lazkiye'de en çok zarar gören yerlerin başında Konsolos Vekilliği'nin bulunduğu mahalle gelmektedir. Konsolosluk binası ayakta kalmış olmakla birlikte içine girilemeyecek kadar hasar görmüştür. Şehirdeki Fransız Misafirhanesi'nin yanı sıra Büyük Tütün Hanı, Gümrük Binası ve surlar yıkılmıştır⁴⁷.

Trablusşam sakinleri de depremi bütün şiddetiyle hissetmişlerdir. Trablusşam Mütesellimi Ali Esad Bey'in Şam Valisi'ne yolladığı mektuptan, burada da büyük hasar meydana geldiği öğrenilmekte ancak ölen olup olmadığı konusunda herhangi bir malumat elde edilememektedir⁴⁸.

hicce ayının ortalarında (Ağustos sonu-Eylül başları) ulaştığını bildirmektedir: "...Nehr-i Âsi dahî 10 dakika kadar cereyân etmeyüb tahte'l-arza gâir olduğu haber-i ra'şa âveri, mâh-ı merkûmun evâsıtında zuhûr ve âmme-i müstemi'ine îrâs-ı keder ü fütûr eyledi..." (*Aynı yer*).

⁴⁶ BOA, HH, nr. 26272-A, B, C ve D; Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, s. 121-122.

⁴⁷ Jean Vogt, *a.g.m.*, s. 25. Lazkiye Gümrükçüsü Mustafa Esat Ağa, Şam Valisi Derviş Paşa'ya gönderdiği mektupta herhangi bir ayrıntı vermeden şehirde depremden ötürü hasar oluştuğunu bildirmektedir (BOA, HH, nr. 35560-F, G ve I).

⁴⁸ BOA, HH, nr. 35560-F, H ve I.

Halep'in 100 km. kadar güneybatısında bulunan Ma'arratünnuman kenti, bölgedeki diğer kentler gibi depremin yaratmış olduğu tahribattan payına düşeni almıştır. Mütesellim El-Hac Hüseyin, Şam Valisi'ne bir mektup göndererek burada pek çok yerin yıkıldığını bildirmiştir⁴⁹. Bir başka raporda ise, sadece binaların yıkılmadığı, aynı zamanda çok sayıda insan ve hayvanın da öldüğü ifade edilmektedir⁵⁰. Bununla birlikte ölü sayısı hakkında herhangi bir rakam telaffuz edilmemektedir.

Antakya için ise depremin 1615'te meydana gelen yıkıcı deprem kadar etkili olduğu söylenebilir. Yakınlardaki İskenderun ve Belen'de büyük tahribat oluşmuş, Antakya'daki birçok ev zarar görmüştür⁵¹. Nitekim, depremden yaklaşık 2 yıl sonra tutulan Antakya'ya ait mahkeme kayıtlarında kent merkezindeki çok sayıda evin tamamen yıkıldığı görülmektedir⁵².

Deprem olduktan sonra Halep Muhafızı Behram Paşa emrindeki askerleri, şehrin yağmalanmasını engellemek ve güvenliği sağlamak için görevlendirmişti. Ahali korkudan şehir dışına kaçıp kendini bağ, bahçe gibi açık alanlara atmıştı. Bu arada Halep'in maruz kaldığı felaketi öğrenen bedeviler şehri yağmalamaya başlamış, bunun üzerine bu işle görevlendirilen Behram Paşa'nın askerleri yağmacıları geri püskürtmüştü. Ay-

⁴⁹ BOA, HH, nr. 35560-J.

⁵⁰ BOA, HH, nr. 35560-K ve L.

⁵¹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi-Osmanlı Dönemi-*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 82.

⁵² 1823-1827 yıllarına ait kayıtları içeren 18 numaralı Antakya şer'iyye sicilinde yer alan muhtelif kayıtlardan, İnciler, Kanavat, Sekâkin, Rikabiye, Debbus, Şeyh Ali, Hazret-i Habîbü'n-Neccâr mahallelerindeki birçok ev ve dükkanın yıkıldığı anlaşılmaktadır (Mahmut Bolat, *18 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1239-1242/M. 1823-1827)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Kayseri 2000, s. 58-60, 179-180, 240, 258, 264, 268-269). Yıkılan evlerin molozlarının kaldırılması sırasında oldukça ilginç olaylara da tanık olunmaktadır. Deprem nedeniyle yerle bir olan evlerden birinin enkazı içinde 1532 adet Mısır altını, 74 adet İslambol altını, 550 adet Hayr-ı Fındıka altını, 7 adet Rub'iyye altını ile sayısı belirtilmeyen Sikke-i İstanbul Nısfıyyesi ve Sikke-i Sultan altını bulunmuş ve bu altınların bölgedeki fakir halka dağıtılması talep olunmuştur (*Aynı defter*, belge nr. 95). Burada kullanılan belgelerin fotokopilerini gönderen Sayın Bolat'a teşekkür ederim.

rıca ölü bedenler ve yıkıntılar arasında yağma işine karışan 5-10 yeniçeri de Paşa'nın emriyle idam edilmişti⁵³.

Güneş doğduktan yaklaşık 1,5 saat sonra büyük bir artçı sarsıntı meydana gelmiş, ilk sarsıntıda hasar görmüş olsa da hâlâ ayakta kalabilmiş binaların önemli bir kısmı yıkılmıştı. Artçı sarsıntılar uzunca bir süre daha devam etmiş ve halkın sürekli olarak panik içinde kalmasına neden olmuştu. Barker'in Levant Şirketi'nin merkezine gönderdiği raporları yayımlayan *The Times Gazetesi*'nde çıkan haberlerden deprem bölgesinde meydana gelen artçı sarsıntılar ve buna bağlı olarak halkın içinde bulunduğu kötü durum hakkında kimi bilgiler elde edebilmek mümkündür.

Deprem olduğu 13 Ağustos tarihinden bu konuda yapılan ilk haberin tarihi olan 5 Ekim'e kadar sayısız artçı sarsıntı olmuş, bunların 16 tanesi oldukça şiddetli bir şekilde hissedilmişti⁵⁴. Bir başka haberde ise Levant Şirketi'nin merkezinde Mr. Barker'dan gelen 18 Kasım tarihli mektubun okunduğu ve bu tarihe kadar aralıklarla da olsa sarsıntıların devam ettiği bildirilmektedir⁵⁵. 31 Aralık tarihli başka bir mektupta Mr. Barker, kasım ayında da depremlerin devam ettiğini ancak en şiddetli artçıların aralık ayının 12'si, 22'si ve 24'ünde olduğunu, bunları daha az şiddetli şokların takip ettiğini dile getirmektedir⁵⁶. Konsolos, 12 Şubat 1823 tarihinde kaleme aldığı mektubunda ise Ocak ayında yeni bir dalganın geldiğini söyledikten sonra şunları eklemektedir: "... Bu ülkede peşpeşe meydana gelen depremleri haber verdiğim için üzgünüm. Depremlerin artık olmayacağına dair bir ümidin oluştuğu sırada yeniden başlaması bu bahtsız insanları sarstı ve korumasız bir vaziyette açık havada soğuk geceler geçirmelerine neden oldu. İstirabımız hat safhadadır ve kargaşa sürmektedir. Çünkü tam depremler artık sona erdi derken yeni bir

⁵³ "... bi'n-nefs kendim bir mikdâr teb'a ile kenârda ve bağ ve bağçelerde olan ibâdullahın muhafaza ve himâyesine teşmîr-i sâka gayret ve kethûdam ve hazinedârım kullarını külliyyetlü ma'îyyet ile şehirde kalan emvâli yağmagerân ve sürrâkdan hırâsete ta'yîn ile emr-i tahaffuza dikkat ve ahz olunan beş on nefer yağmagir sârikler berâ-yı gayret siyâset olunarak hıfz olunmakta idüğü..." (BOA, HH, nr. 37098 ve nr. 37098-C) Aynı bilgi, *Austrian Observer* gazetesine dayandırılarak yapılan bir haberde de yer almıştır (*The Times*, 5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2).

⁵⁴ *The Times*, 5 Ekim 1822, Sayı 11682, s. 2.

⁵⁵ *The Times*, 17 Ocak 1823, Sayı 11771, s. 3; 18 Ocak 1823, Sayı 11772, s. 2.

⁵⁶ *The Times*, 2 Nisan 1823, Sayı 11835, s. 3.

dalga geliyor ve eskisinden daha da şiddetli oluyordu. Kendi açımdan ifade edecek olursam gelecek kuşağın yere basmakta zorlanacağını söyleyebilirim. O kadar korktum ki damarlarımdan korku fişkıracakmış gibi geliyordu. Bu ülkede yaşadığım müddetçe sağlam taş duvarları olan bir binada bile uyuyabileceğimi zannetmiyorum ...”⁵⁷.

Depremın yol açtığı maddi ve manevi yıkımın yaralarının sarılmasına imkan vermeyen artçı sarsıntılar, gerekli tedbirlerin alınmasını engellediği gibi yeni sorunları da beraberinde getirmişti.

Deprem nedeniyle Halep, Antakya, Ayıntab ve havalisinde en az 20.000 kişi ölmüş, bir o kadarı da yaralanmış veya sakat kalmış⁵⁸, binlerce ev yıkılmış ya da oturulamaz hâle gelmiş, 5-6 köy tamamen yok olmuştu. Deprem ve ardından gelen artçıların neden olduğu zarar hesaplanamamaktaydı. Korkunç sefalet manzaraları her tarafı kaplamıştı. Buna bir de Arap eşkıyaların doymak bilmez açgözlülükleri de eklenince güvenlik tamamen ortadan kalkmış, yöneticilerin aldıkları önlemler bile hırsızlık ve yağma olaylarını engelleyememişti. Neredeyse yılın en sıcak döneminde gömülemeyen çok sayıdaki ceset⁵⁹ çevreye koku ve öldürücü mikroplar yaydığından şehrin sakinleri mal ve mülklerini kurtarma ümidi olmaksızın isteksiz bir şekilde ikamet ettikleri yerleri terk ve başka yerlere göç etmeye mecbur kalmıştı. Üstelik imkânlar son derece kısıtlıydı ve hayatta kalmayı başarabilenlerin ne başlarını sokabilecekleri barınakları ne de yiyecekleri vardı. Bu da yetmezmiş gibi salgın hastalıklar da baş göstermişti. Eylül ayında havanın aşırı sıcaklığı azalır azalmaz bu defa kolera salgını başlamıştı. Hastalık çok geniş bir alanda etkisini göstermiş, hatta Urfa’da bile görülmüştü. Bu sırada Antakya yakınlarındaki Suveyda’da bulunan ve Halep’e gitmek niyetinde olan Mr. Barker kolera nedeniyle yolculuğunu ertelemek zorunda kalmıştı. Bu hastalığa karşı yeterince önlem alınamadığından yok edilmesi ümidi tamamen ortadan kalkmıştı. Hastalığın yarattığı korku ve endişe o kadar büyüktü ki Avus-

⁵⁷ *The Times*, 19 Mayıs 1823, Sayı 11875, s. 2.

⁵⁸ E. Barker, *a.g.e.*, I, 321.

⁵⁹ Depremın ertesi günü Halep’te olan bitenleri anlamak için keşfe çıkan Behram Paşa, herkes şaşkınlık içinde olduğundan yıkılan yerlerin dikkatli bir şekilde kontrol edilmediğini ve hâlen yıkıntılar altında ne kadar ölü bulunduğunun bilinemediğini üzüntü içinde itiraf etmektedir (BOA, HH, nr. 37098).

turyalı, Prusyalı, Napolyalı, Danimarkalı ve İsveçli temsilciler aileleri ve mallarıyla birlikte Halep'ten ayrıлып Şam ya da Sayda'ya çekilmişlerdi. Halep'te kalan Fransız ve İspanyol konsoloslar ise halkla ilişkilerini tamamen kesmişlerdi⁶⁰.

Havaların soğuması ile birlikte koleranın önlenmesi yönündeki umutlar gerçekleşmeye başlamış, artık bu bulaşıcı hastalık insanlar için öldürücü boyutunu yitirmişti. Veba da soğuklar sayesinde önce hız kesti, ardından da durduruldu. Belki bu ölümcül hastalık havaların ısınmasından sonra yeniden hortlayacaktı; ama en azından o sıralar insanların bu nedenle ölmemeleri sevindiriciydi⁶¹.

Kolera ve veba dışında bölgede *ophthalmia* adı verilen bir tür göz iltihabı hastalığı da etkili olmaktaydı. Depremi izleyen günlerde Halep ve Antakya'yı saran bu hastalık o derece yaygındı ki bölge nüfusunun dörtte biri bundan zarar görmüştü. Hatta Halep'te bulunduğu sırada Mr. Barker ve ailesindeki 9 kişiden 5'i *ophthalmia*'ya yakalanmıştı. Fakat buradaki en dikkate değer husus, sonbahar mevsiminde Halep ile aynı etkiyi gösterdiği ve hiçbir tedavinin yapılmadığı Antakya'da tek bir kişi bile *ophthalmia* nedeniyle görme yetisini yitirmezken, bol miktarda tıp ve göz doktorunun bulunduğu Halep'te yüzlerce insanın kör olmasıydı⁶².

Depremin en acı yönlerinden biri Müslüman-Hıristiyan-Yahudi⁶³ veya zengin-fakir ayrımı yapmaksızın herkesi fakirlik, açlık ve sefalet noktasında eşitlemesiydi. Felaketin paydaşları bütün olumsuzluklara rağmen birbirlerine dayanarak ve dinsel düşmanlığın duvarlarını yıkarak sorunlarını çözmek için çaba sarf ediyorlardı⁶⁴. Ama felaket o kadar büyüktü ki kısa sürede telafi edilecek gibi görünmüyordu. Özellikle Halep'te ticaret ve üretim hayatı neredeyse durma noktasına geldi, binaların çoğu yıkıldı. Yıkılan binaların yeniden yapılması ya da onarılması için gereken

⁶⁰ Mr. Barker'in 29 Kasım 1822 tarihli Levant Şirketi'ne hitaben yazdığı mektup (*The Times*, 2 Nisan 1823, Sayı 11835, s. 3).

⁶¹ Mr. Barker'ın 31 Aralık tarihli mektubu (*Aynı yer*).

⁶² E. Barker, *a.g.e.*, I, 164.

⁶³ *The Times* gazetesinde belirtildiğine göre, depremden önce Halep'teki en fakir topluluk Yahudilerdi. Ancak deprem burada yaşayan herkesi mahvettiği için herkes fakirleşmişti ve Yahudilerden farkı kalmamıştı (17 Ocak 1823, Sayı 11771, s. 3).

⁶⁴ Jean Vogt, *a.g.m.*, s. 56.

para bulunamadı. Bu durumdan en çok etkilenenler ise vakıflara ait olanlardı. Depremden sonraki 10 yıllık döneme ait şer'iyye sicillerinden öğrenildiği kadarıyla vakıfların elde ettiği gelirlerde büyük bir düşüş yaşanmıştı⁶⁵. Civardaki köyler de büyük oranda boşaldığından insan kayıpları köylerden yeni gelenlerle telafi edilememiştir. Bölgenin tamamındaki nüfus azalmasına paralel olarak daha önce 200.000 civarında olan Halep'in nüfusu Osmanlı devrindeki en düşük seviyesine indi. Nüfus azalması o kadar dramatikti ki, bir İngiliz konsolosluk görevlisi tarafından yapılan tahmine göre 1840'ta şehirde yaşayanların sayısı 65.000 ile 80.000 arasındaydı⁶⁶.

Başta İngiltere olmak üzere İsveç, Avusturya, İspanya gibi pek çok Avrupa ülkesinin Halep ve civardaki diğer kentlerde ticari çıkarları ve temsilcileri bulunduğu bölgenin harap bir hâlde bulunması adı geçen ülkelerin yararına bir durum değildi. Bu nedenle depremden etkilenenler için Levant Şirketi bir yardım kampanyası başlattı. Yardım kampanyasının gerekçesi basında şöyle yer almıştı: "Yardımsaver İngiliz halkının önüne daha önce böyle acıklı bir hikâye gelmemiştir. Her ne kadar felaketin meydana geldiği alan İngiltere'ye uzak olsa da seslerini dünyaya duyurmakta güçlük çeken bu zavallı felaketzedelere hamiyetperver ulusumuz 1755 Lizbon depreminde olduğu gibi bu olayda da duyarlı davranacak ve yardım elini uzatacaktır".

Yürütülen yardım kampanyasının yanı sıra parlamentoda bir önerge verilmiş, Antakya ve çevresindeki afetzedeler için kamuoyunun desteğinin alınması istenmiştir. Ayrıca İngiltere'deki varlıklı Yahudilerin kampanyaya dikkatini çekmek amacıyla yardım çağrılarında, deprem bölgesinde yaşayan Yahudilerin en zor durumda bulunan topluluk olduğu özellikle vurgulanmıştır⁶⁷.

Levant Şirketi'nin genel merkezinde Sekreter M. G. Laddeli'nin, Mr. Barker'ın deprem bölgesinde yaşanan acıklı olayları anlatan mektubunu okuması üzerine durumdan etkilenen şirket üyeleri ilk bağışları yapan

⁶⁵ Margaret L. Meriwether, *The Kin Who Count, Family and Society in Ottoman Aleppo 1770-1840*, University of Texas Press, Austin 1999, s. 27 ve 239.

⁶⁶ Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, s. 72-73.

⁶⁷ *The Times*, 17 Ocak 1823, Sayı 11771, s. 3; 31 Aralık 1822, Sayı 11756, s. 3.

kişiler oldular. Övgüyü hak eden bu davranış sayesinde ilk kalemde 500 pound toplanmıştı. Ardından şirkette yer alan geçici komite üyeleri 1.000, Doğu Hindistan Şirketi de 300 pound bağışta bulunmuştu. Haberde ifade edildiğine göre, en ufak bir yardımın bile değeri çok büyüktü; çünkü 1.000 pound yaklaşık olarak 40.000 kuruşa denk gelmekteydi ve belki de binlerce insanın sıkıntıdan kurtulmasını sağlayacaktı⁶⁸.

Toplanan yardım paraları deprem bölgesine peyderpey ulaştırılmaktaydı. Mr. Barker'a önce 1.000, ardından da yine 1.000 pound daha gönderilmiş, O da sıkıntıda olan insanlar adına bunları kabul etmişti. Bir Levant Şirketi yetkilisinin gözlemine göre, toplanan bu paralar son derece ehliyetli kişilere teslim edilmişti. Bu arada İstanbul'daki Başkonsolos Mr. Cartwright'a gönderilen talimatname ile Türk yetkililerle işbirliği içinde olunması ve yardımların din farkı gözetmeksizin bütün afetzedelere dağıtılması istenmişti⁶⁹.

Bütün benzer yardım kampanyalarında olduğu gibi biraz da felaket ve onun getirdiği acıların henüz taze olması nedeniyle ilk günlerde toplanan para miktarı yüksek olmasına rağmen ilerleyen günlerde yapılan yardımların miktarında gözle görülür bir azalma yaşanmıştı. 31 Ocak tarihli haberde toplanan paranın 2.999 pound olduğu bildirilirken⁷⁰, aradan yaklaşık 3,5 ay geçtikten sonra 15 Mayıs 1823 tarihli başka bir haberde o güne kadar toplam 3.200 poundun (yaklaşık 128.000 kuruş) toplandığı kamuoyuna duyurulmuştu⁷¹.

Bütün iyi niyetlere rağmen yardım mekanizmasının ne kadar sağlıklı işlediği konusunda kuşku bulunmamaktadır. Çünkü Yardım Komitesi'nin 15 Mayıs 1823 tarihli toplantısında komitenin mali işler sorumlusu J. T. Daubus'un okuduğu rapordan, yapılan yardımların afet bölgesine oldukça geç ulaştığı anlaşılmaktadır. Levant Şirketi aracılığıyla İstanbul'daki Başkonsolos Cartwright'a, oradan da Antakya'ya gönderilen paranın ilk bölümünün Konsolos Barker'ın eline ancak 22 Mart tarihinde geçtiği görülmektedir⁷². Bu da deprem mağdurlarının ancak felaketten uzun bir

⁶⁸ *The Times*, 17 Ocak 1823, Sayı 11771, s. 3.

⁶⁹ *The Times*, 17 Ocak 1823, Sayı 11771, s. 3.

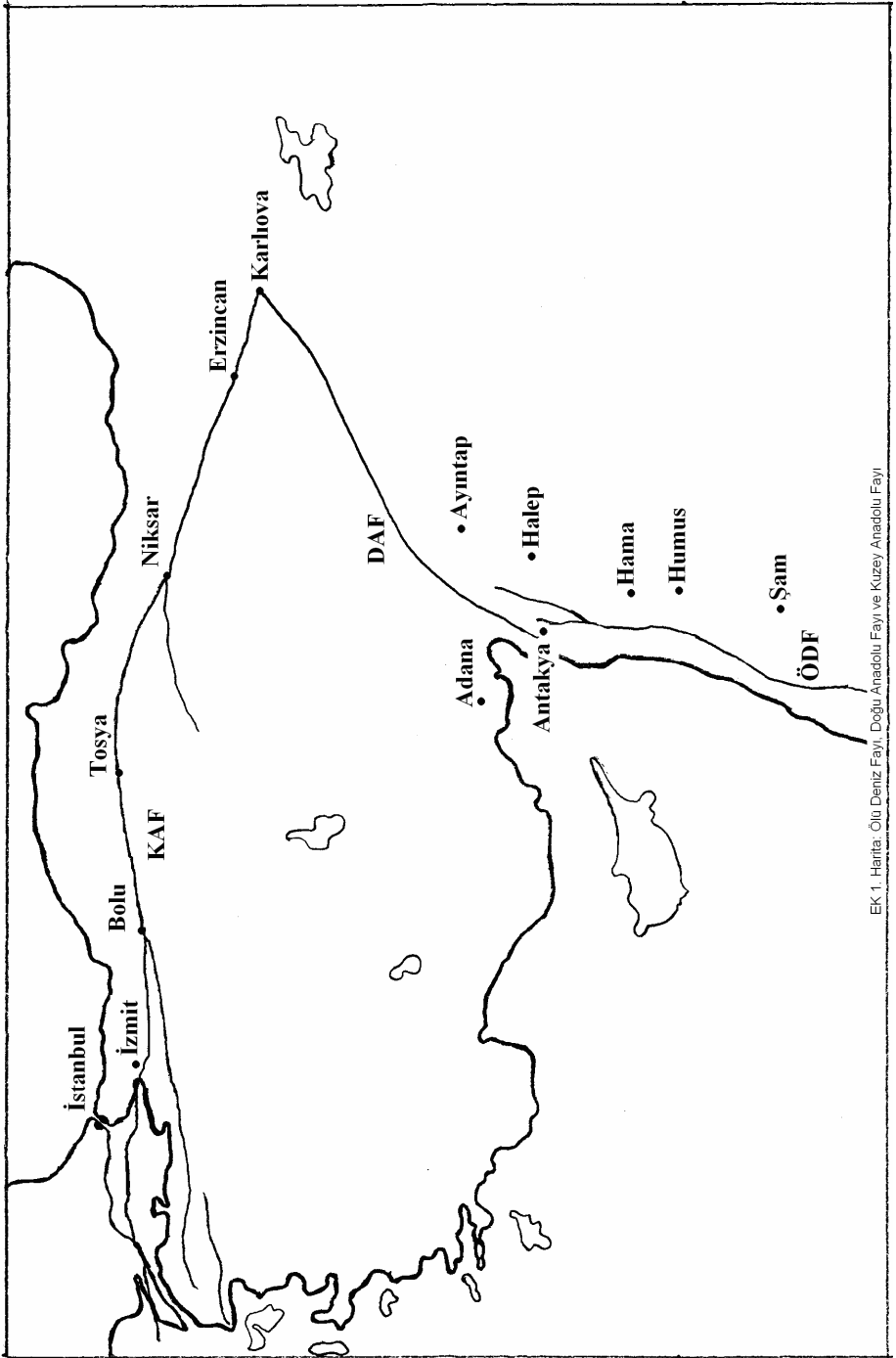
⁷⁰ *The Times*, 31 Ocak 1822, Sayı 11783, s. 2.

⁷¹ *The Times*, 19 Mayıs 1823, Sayı 11875, s. 2.

⁷² *The Times*, 19 Mayıs 1823, Sayı 11875, s. 2.

zaman geçtikten sonra yapılan yardımlardan yararlanabildiklerini göstermektedir.

Tarihsel depremlerin incelenmesi, depremlerin davranışlarını anlama konusunda bilim adamlarının sıkça başvurduğu yöntemlerden biridir. Tarihsel depremleri araştırmak suretiyle bir bölgede meydana gelen bir depremin büyüklüğü, yarattığı tahribat ve gerçekleşme sıklığı gibi olguları tespit etmek mümkündür. Bu araştırmada bahsedilen hedefe varmak için arşiv belgeleri, depreme dair raporlar, günlükler ve gazete haberleri gibi kaynaklar kullanılmıştır. Ölü Deniz Fayı da Doğu Anadolu Fayı'nın keşişme noktasında gerçekleşen 13 Ağustos 1822 tarihli deprem bölgede yer alan Antakya, Halep ve Ayıntab şehirleri ile köylerinde binlerce binanın yıkılmasına, en az 20.000 insanın ölümüne neden olmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan Halep'in ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir sarsıntı yaşamasına yol açmıştır. Nitekim Halep Muhafızı Behram Paşa, Halep Kadısı Kethüdâzade Mehmet Arif Efendi gibi yerel görevlilerle Edward Baker gibi yabancı temsilcilerinin yazdıklarından yıkımın ne kadar büyük olduğu kavranabilmektedir. Gerçekten de depremin şehre zararı büyük olmuş, şehir demografik ve ekonomik açıdan kendini uzun süre toparlayamamış ve ortaya çıkan salgın hastalıklar depremin doğurduğu sıkıntılara bir yenisini daha eklemiştir. Bu araştırmada Halep depremine dair yapılan tasvirlerin, tarihçilerin yanı sıra deprem bilimcilere de katkı sağlayacağı umulmaktadır.

EK 1. Harita: Ölü Deniz Fayı, Doğu Anadolu Fayı ve Kuzey Anadolu Fayı

“THE 1822 HALEP-ANTAKYA EARTHQUAKE AND ITS EFFECTS IN THE REGION”

Abstract

Occurred on 13 August 1822, the earthquake ruined the cities of Antakya, Halep and Ayıntap that situated at the intersection of the fault lines of the Red Sea and the Eastern Anatolia. The victims of this earthquake were almost 20.000 and this great disaster dismantled so many houses, mosques, madrasahs and bridges. The dead toll was increased in subsequent days because of the rare earthquakes and epidemic diseases. Especially Halep experienced a great fall in its population. Even though the earthquake victims were sporadically relieved through the British Levant Company by those who had representatives and interests on the cities, their aids were not adequate. Actually the earthquake's effects were felt in the following years. The ruined cities for a long period could not be able to recover themselves because of the economic and social upheavals.

Keywords

Ottoman Empire, Halep, Antakya, earthquake.